

MATERIALINĖS SANTUOKOS SUDARYMO SĄLYGOS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE IKI XVI A.

Rusnė Juozapaitienė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros doktorantė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 75
El. paštas: rusne.juozapaitiene@tf.vu.lt

Krikščioniškosios religijos įvedimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje lėmė ir krikščioniškosios santuokos teisės ir jos įgyvendinimo praktikos diegimą. Straipsnyje analizuojamos materialinės santuokos sudarymo sąlygos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki XVI amžiaus ir krikščioniškosios kanonų teisės įtaka jų raidai.

Acceptance of the Christian religion into the Grand Duchy of Lithuania determined introduction and practicing of the Christian marital law. The article focuses on the material conditions for entering into marriage in the Grand Duchy of Lithuania before the 16th century, and the impact of Christian canon law on their development.

Įvadas

Santuokos sudarymo sąlygomis paprastai pripažįstamos teisės normose įtvirtintos sąlygos, būtinos, kad santuoka būtų laikoma galiojančia. Kaip santuokos sudarymo sąlygos gali būti suprantamos ir kliūtytys bei draudimai, kuriems esant santuoka negali būti sudaryta, arba, jei ir buvo sudaryta, tai laikoma negaliojančia ir turi būti panaikinta. Taigi kai kurie reikalavimai santuokai sudaryti yra negatyvūs.

Skiriamos materialinės ir procedūrinės santuokos sudarymo sąlygos. Materialinės sąlygos reiškia asmens galėjimą sudaryti santuoką, o procedūrinės – reglamentuoja santuokos sudarymo tvarką ir formą. Kai kurios su santuokos sudarymu susijusios sąlygos, gyvavusios ilgą laiką ir plačiai paplitusios, laikomos klasikinėmis, pvz., amžius, veiksnumas, artima giminystė, monogamija. O kitos sąlygos ilgainiui keitėsi iš pagrindų, pvz., savanoriškumas.

Santuokos sudarymo sąlygas galima skirstyti ir pagal tai, kur jos nustatytos, pvz., Lietuvos Respublikoje šios sąlygos nustatytos tiek Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse, tiek kanonų teisės šaltiniuose.

Kanonų teisės ir pasaulietinės teisės sąveika, reglamentuojant vieną iš svarbiausių visuomenės socialinių institutų – šeimos ir santuokos normas, bei šių normų istorinė kaita yra aktuali ir svarbi tema, ypač pastaruju metu atsirandant diskusijų dėl naujų santuokos formų, pvz., homoseksualių asmenų ar šeimos sąvokos apibrėžimo. Išsami santuokos sudarymo sąlygų, galiojančių Lietuvos Respublikoje, analizė pateikiama I. Kudinavičiūtės-Michailovienės monografijoje¹. Autorė taip pat lygino Civilinio kodekso ir Kanonų teisės kodekso nustatytas santuokos sudarymo sąlygas.

Autorės atliekamas tyrimas yra aktualus, siekiant parodyti santuokos teisės normų kaitą, atskleisti kanonų teisės įtaką jų raidai bei pasaulietinės ir krikščioniškosios teisės dualizmą reglamentuojant santuokos klausimus. Šiame straipsnyje analizuojamos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau

¹ KUDINAVIČIŪTĖ-MICHAILOVIENĖ, Inga. *Santuokos sudarymo sąlygos ir jų vykdymas*. Vilnius: Justitia, 2006.

tekste vartojama ir santrumpa LDK) galiojusios ir pasaulietinėje teisėje įtvirtintos materialinės santuokos teisės normos bei jų kaita dėl krikščioniškosios kanonų teisės įtakos.

Krikščioniškosios kanonų teisės įtaka santuokos teisės institutui Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nėra pakankamai ištirta. Teisės istorikas V. Andriulis nagrinėjo santuokos sudarymo sąlygas Lietuvos Statutų normose². V. Mikelėnas monografijoje „Šeimos teisė“ trumpai palietė Lietuvos šeimos teisės istorijos etapus³. Šiek tiek santuokos sąlygas analizavo istorikai, nagrinėjantys Lietuvos Statutus, Lietuvos Metriką, kitus šaltinius, pvz., I. Valikonytė, J. Kunsmanaitė.

Tyrimo objektas – materialinės santuokos sudarymo sąlygos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki XVII a. bei krikščioniškosios kanonų teisės įtaka jų kaitai. Svarbiausios materialinės santuokos sudarymo sąlygos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo laisva sutuoktinių valia, tinkamas sutuoktinių amžius, monogamijos principas, tai, kad nėra artimos svainystės ir giminystės, ta pati sutuoktinių religija, psichinė būsena. Šiame straipsnyje analizuojamos materialinės santuokos teisės normos. Procedūrinės santuokos sudarymo sąlygos neaptariamos dėl straipsnio apimties ribotumo. Tai galėtų būti atskiro savarankiško tyrimo dalis.

Tyrimo tikslas – nustatyti, kokios buvo materialinės santuokos sudarymo sąlygos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje priimant Romos katalikų tikėjimą ir kokią krikščioniškoji kanonų teisė turėjo įtaką materialinėms santuokos sąlygoms.

Siekiant įgyvendinti tyrimo tikslą, keliami šie uždaviniai:

- 1) nustatyti materialines santuokos sudarymo sąlygas iki krikščionybės priėmimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje;
- 2) nustatyti santuokos sudarymo sąlygas, įtvirtintas po krikščionybės (tiek stačiatikių, tiek Romos katalikų) priėmimo ir galimą kanonų teisės įtaką;
- 3) palyginti etniškai nelietuviškose ir lietuviškose LDK teritorijose galiojusias santuokos teisės normas bei galimą stačiatikių ir katalikų kanonų teisės įtaką jų kaitai.

Aptariamos sąlygos yra analizuojamos skirtingų teisinių ir religinių sistemų kontekste. Tyrime naudoti istorinis-lyginamasis, loginis ir analitinis tyrimo metodai. Taip pat naudoti istoriniai šaltiniai, reglamentuojantys santuokos teisės normas. Lyginamos etniškai nelietuviškose ir lietuviškose LDK teritorijose galiojusios santuokos teisės normos.

1. Santuokos teisės šaltiniai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje

IX a. priėmus stačiatikybę nelietuviškose žemėse, kurios vėliau buvo įtrauktos į LDK teritoriją, pagrindiniu santuokos teisės šaltiniu tapo stačiatikių kanonų teisė, kurios normos buvo įtvirtintos nomokanonuose ir *kormčiji knigi*. Kai kurios santuokos teisės normos buvo įtvirtintos pasaulietiniuose teisės šaltiniuose, pvz., didžiųjų kunigaikščių Jaroslavo ir Vladimiro statuteuose⁴.

Iki krikščionybės priėmimo lietuviškoje LDK teritorijoje galiojo nerašytinė papročių teisė. Lietuvių teisės papročių šaknys – baltų teisė⁵. Santuoka greičiausiai buvo sudaroma pagal paprotines normas, šiai versijai pritaria ir teisės istorikas V. Andriulis⁶. 1387 m. Lietuvai priėmus krikštą, visa

² ANDRIULIS, Vytautas. *Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1588 m.) šeimos teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.

³ MIKELĖNAS, V. *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2009.

⁴ Устав князя Ярослава о церковных судах. Краткая редакция. *Российское законодательство X–XX веков*. Том 1. Москва: Юридическая литература, 1984; Устав Святого Великого князя Владимира о церковных судах и о десятинах. Издание Императорской Археологической Комиссии. Петроград, 1915.

⁵ GUDAVIČIUS, E. ir VALIKONYTĖ, I. Pirmojo Lietuvos Statuto vieta valstybės ir teisės istorijoje. *Statuta Lituaniae. Pirmasis Lietuvos Statutas*. Vilnius: Artlora, 2014, p. 8.

⁶ ANDRIULIS, V. *Lietuvos Statutų <...>*, p. 38.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė tapo krikščionišku kraštu, kuriame stačiatikių ir katalikų kanonų teisė galiojo visoje teritorijoje. Kurį laiką santuoka galėjo būti sudaroma tiek remiantis paprotine, tiek krikščioniškąja teise, nes krikščionybė ir naujoji teisė visuomenėje įsigalėjo tik laipsniškai. Nuo krikščionybės priėmimo stiprėjo bažnyčios jurisdikcija santuokos teisinio reglamentavimo srityje. Tuo laikotarpiu prasidėjęs kanonų ir pasaulietinės teisės dualizmas šeimos ir santuokos reglamentavimo srityje truko net kelis šimtmečius.

Lietuvos rašytinės teisės pamatas – didžiųjų kunigaikščių luominės privilegijos, kuriose buvo gana deklaratyviai suformuluoti tik patys bendriausi Lietuvos teisinės sistemos principai bei valstybinės ir civilinės teisės pagrindai, atspindintys ir naujos krikščioniškos teisės principus⁷. 1447 m. Kazimiero ir 1492 m. Aleksandro privilegijų tekstai⁸, pats Kazimiero teisynas⁹ tapo atskirais Lietuvos Statutų skyriais. Taip krikščioniškos teisės normos pakliuvo ir į Lietuvos Statutus. Krikščioniška kanonų teisė pripažįstama kaip vienas iš Lietuvos Statutų šaltinių¹⁰. Iš lenkų ir rusų teisės pasiskolinti elementai taip pat rado savo vietą kuriamoje Lietuvos teisėje, o iš lenkų kalbos pasiskolinti juridiniai terminai su kitų Europos tautų teise pateko į kuriamą Lietuvos teisę. Taip Lietuvos Statutuose susiduriama su daugiasluksniu skolinimusi, kuris greičiausiai atėjo per Magdeburgo teisę¹¹. Vakarų Europos įstatymai į Lietuvos Statutus pateko per skolinius iš lenkų teisės, o Rytų Europos įstatymai pateko per rusų nomokanonus, kuriuose randama ir romėnų teisės elementų. Žymaus lenkų istoriko J. Bardach teigimu, vertybių recepcija visada yra *in modo recipienti*, t. y. skolinami elementai atitinka recipuojančios visuomenės poreikius¹².

Reikia pažymėti, kad Pirmajame Lietuvos Statute (toliau tekste PLS) beveik nėra materialinių ar procesinių teisės normų, reglamentuojančių pačios santuokos sudarymą. Tik keletas IV skyriaus normų reglamentuoja sutuoktinių turtinius santykius, pvz., našlei skiriamo dovio dalį ir pan. Nors Pirmasis Statutas nereguliuoja valstybės ir Bažnyčios santykių, jame įtvirtinta krikščioniška ideologija¹³.

Antrasis Lietuvos Statutas¹⁴ buvo labiau susistemintas, jo skyriai išplėsti ir papildyti naujomis normomis, jam didesnę įtaką padarė romanizacija ir jurisprudencijos pasiekimai. Šis Statutas patvirtino 1563 m. birželio 7 d. valdovo privilegiją, sulyginusią stačiatikių ir katalikų teises. O Trečiajame Lietuvos Statute *in extenso* buvo įrašytas 1573 m. Varšuvos konfederacijos aktas *Pax inter dissidentes in religione*, įteisinęs visų krikščioniškų konfesijų lygybę¹⁵. Antrajame ir Trečiajame Lietuvos Statutuose atsispindėjo aktualūs to meto visuomenei skirtingų konfesijų atstovų tarpusavio santykių reglamentavimo ir jų teisių suvienodinimo klausimai.

2. Laisva susituokiančiųjų valia

Iki šiol nėra bendro apibrėžimo, kas yra santuokos savanoriškumas arba laisva susituokiančiųjų valia. Apibendrinus įvairių autorių nuomonę, laisva valia laikytinas abipusis savanoriškas vyro ir moters apsisprendimas sudaryti santuoką, neturintis valios trūkumų ir kai nėra jokios prievartos, galinčios pa-

⁷ GUDAVIČIUS, E.; VALIKONYTĖ, I. *Statuta Lituaniae* <...>, p. 8.

⁸ GELUMBAUSKIENĖ, R.; ŠAPOKA, G. *Lietuvos teisės istorijos chrestomatija*. Vilnius: Justitia, 2012, p. 37–41.

⁹ *Ibidem*, p. 86–90.

¹⁰ LAZUTKA, S.; GUDAVIČIUS, E. *I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu*. Vilnius, 1970, p. 165–169.

¹¹ KORANYI, KAROL. *O niektórych postanowieniach karnych Statutu Litewskiego z r. 1529: (studjum prawno-porównawcze)*. Wilno, 1933? Atsp. iš: Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego, p. 154.

¹² GUDAVIČIUS, E.; VALIKONYTĖ, I. *Statuta Lituaniae* <...>, p. 10.

¹³ Ten pat <...>, p. 26.

¹⁴ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566). In *Archiwum Komisji Prawniczej*. T. 7. Kraków, 1900.

¹⁵ *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588* / [пераклад на сучасную беларускую мову А. С. Шагун]. Мінск: Беларусь, 2010.

veikti asmenų apsisprendimą. Santuokos savanoriškumas arba laisva vyro ir moters valia sudaryti santuoką kaip santuokos sudarymo sąlyga keitėsi laikui bėgant ir tam didelę įtaką turėjo krikščioniškoji teisė ir ypač popiežiaus Aleksandro III doktrina¹⁶. Tačiau galima teigti, kad santuokos savanoriškumas iki pat XX amžiuje įtvirtintų žmogaus teisių ir laisvių principų buvo labiau deklaratyvi sąlyga, nes vaikai, materialiai priklausomi nuo savo tėvų, vargiai galėjo būti savarankiški. Kita vertus, vienas iš santuokos tikslų yra asmens ekonominių interesų tenkinimas, todėl materialiniai sumetimai neatmes-tini savarankiškai apsisprendžiant dėl santuokos sudarymo. Ilgą laiką buvo draudžiamos ir skirtingas religijas išpažįstančių asmenų santuokos.

Prievarta gali būti suprantama kaip bet kokie prievartiniai fiziniai ar psichologiniai veiksmai, galintys paveikti asmens valią. Tai gali būti tėvų ar giminaičių grasinimai, bauginimai, ekonominio pobūdžio apribojimai ir pan. Senovėje ar viduramžiais kai kuriose kultūrose buvo įprasta nuotakas grobti, mažiau grubus reiškinys buvo nuotakas pirkimas. Apgaule sudaryta santuoka taip pat nelaikytina sudaryta laisva valia. Pvz., nuo asmens gali būti nuslėptos tam tikros aplinkybės, kurias žinodamas jis nebūtų sudaręs santuokos. Kai kuriose šalyse klaida išskiriama kaip savarankiškas santuokos pažeidimo kriterijus. Klaida, paneigianti asmens sutikimą tuoktis, gali būti tik dėl paties veiksmo esmės arba dėl kito asmens tapatybės¹⁷.

LDK galiojusi stačiatikių kanonų teisė, kitaip nei katalikų, reikalavo tėvų sutikimo kaip privalomos sąlygos galiojančiai santuokai sudaryti. Santuoka, sudaryta be tėvų sutikimo, buvo laikoma niekine (šv. Bazilijaus 38 ir 42 kanonai)¹⁸. Tėvai galėjo susitarti dėl vaikų santuokos arba nuspręsti, kad jie turi eiti į vienuolyną. Dažniausiai tokia dalia ištikdavo merginas, ypač jei šeimoje jų būdavo kelios ir tėvai neturėdavo pakankamai pinigų visų savo dukterų kraičiui. Viduramžių stačiatikių kanonų teisė neprieštaravo susitarimams dėl santuokų. Savarankiškas sutuoktinio pasirinkimas slavam atrodė esantis savanaudiškas, paneigiantis šeimos poreikius. Paklusimas tėvams buvo vertinamas labiau nei santuokinė laimė. Stačiatikių kanonų teisė teoriškai pripažino galimybę vaikams nesutikti su tėvų parinktu sužadėtiniumi, tačiau mažai kuo galėjo šią teisę apginti. Realiai bažnyčia labiau palaikydavo tėvų autoritetą nei vaikų norus. O jei tėvai nesutardavo – tėvo žodis buvo lemiamas. *Venčanie* ceremonijos metu nebuvo galimybės išsakyti žodžiu savo sutikimą. Jau pats dalyvavimas *venčanie* ceremonijoje preziumavo abiejų sutikimą. Bažnyčia nepripažino santuokų be tėvų sutikimo. Jei jaunieji pradžioje susituokdavo be tėvų sutikimo, o tik vėliau jį gaudavo, tai bažnyčia juos bausdavo už ištvirkavimą. Slaptų santuokų draudimas ir viešų santuokų reikalavimas taip pat nesudarė sąlygų jauniesiems patiems pasirinkti. Ir tik XVII a. dėl Romos katalikų bažnyčios įtakos atsirado reikalavimas jauniesiems išstarti savo sutikimą, o kunigui – patikrinti, ar tėvai nepriverė jų apsispręsti. Paprastai tik antras trečias santuokas žmonės galėdavo sudaryti laisviau, nes paprastai tuo metu jie turėdavo savo turto, būdavo vyresni. O nenorinčioms tekėti už tėvų parinkto jaunikio merginoms likdavo tik viena alternatyva – stoti į vienuolyną.

Slaviškose LDK žemėse galiojęs Jaroslavo statutas¹⁹ draudė nuotakas grobimą (*умыкание*), pagrobėjui skiriama bauda ne tik bažnyčiai, bet ir kunigaikščiui, o merginai – baudos dydžio atlygis. Statutas tuo pačiu metu nustatė dvi skirtingo pobūdžio atsakomybės rūšis už tą patį nusikaltimą: baudžiamoji atsakomybė – materialinė bausmė (bauda), mokama bažnyčiai ir kunigaikščiui, ir civilinė atsakomybė – žalos atlyginimas nukentėjusiai. Pažymėtina, kad šio statuto normos buvo taikomos tik laisvos padėties merginai, o ne vergei arba valstietei. Jeigu po pagrobimo būdavo sudaroma santuoka, sutuoktiniai buvo baudžiami epitimijos bausme, nes jų santuoka sudaryta ne pagal kanonus.

¹⁶ Plačiau žr.: JUOZAPAITIENĖ, Rusnė. Popiežiaus Aleksandro III doktrina dėl santuokos sudarymo viduramžių Vakarų Europoje. *Teisė*, 2010, t. 76, p. 149–160.

¹⁷ KUDINAVIČIŪTĖ-MICHAILOVIENĖ, Inga. *Santuokos sudarymo <...>*, p. 86.

¹⁸ *Kormčiji knigi Vilno 242/162 (XVII a.)*. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.

¹⁹ Устав князя Ярослава о церковных судах. Краткая редакция. Из *Российское законодательство X–XX веков*. Том 1. Москва: Юридическая литература, 1984.

Pagal Jaroslavo statuto normas tėvai buvo baudžiami už vaikų vertimą sudaryti santuoką tik tuo atveju, jei mergina / jaunuolis nusižudydavo arba bandydavo nusižudyti.

Apie santuokos sudarymo savanoriškumą neslaviškose LDK žemėse paprotinės teisės gyvavimo laikotarpiu žinių nėra daug. Henrikas Latvis (*Henricus de Lettis*) „Livonijos kronikose“ mini paprotį grobti nugalėtų priešų moteris ir vaikus²⁰. Žymaus viduramžių kanonų teisės tyrėjo James A. Brundage nuomone²¹, tai rodo prūsų ir baltų gentyse vyravusį leviratą²², mat, pagrobęs moteris, žuvusiųjų broliai nebegalėdavo vesti jų našlių ir taip būdavo sunaikinama giminės tąsa vyriškąja linija.

1216 m. popiežius savo bulėje pasikrikštijusiems prūsams draudžia turėti kelias žmonas ir jas pirkti. E. Gudavičius šį reiškinį vertina kaip vėlyvosios bendruomeninės epochos palikimą. N. Vėliaus manymu, žmonių pirkimu laikomas jų įsigijimas už užmokestį. Pasak jo, pirktinės vedybos yra senojo indoeuropiečių vedybų kaip mainų supratimo reliktas²³.

1249 m. Kristburgo (Christburgo) taikos sutartyje tarp Vokiečių ordino ir Pamedės, Varmės ir Nantangos prūsų minima santuokinė išpirka, jaunikio būsimosios žmonos pirkimas iš jos tėvo ir moters pardavimas kaip žmonos²⁴. Antroje sutarties dalyje aptariamai prūsų atsisakymo senovės papročių ir krikščionių tikėjimo, bažnytinių apeigų perėmimo klausimai. Sutarties skyriai apie daugpatystę, perkamąsias jungtuves, tėvo teisės rodo, kad Prūsijoje buvo nemažai patriarchalinės bendruomeninės santvarkos bruožų²⁵. Teisės istorikas V. Andriulis mano, kad nereikia pažodžiui suprasti sutarties teksto, o „žmonos pirkimas“ pagal to meto socialinių santykių analogijas turėtų reikšti tik tam tikrą privalomą santuokinę išpirką²⁶.

Lietuvos Statutai vadinami „bajorų konstitucija“ ir reglamentavo tik bajorų luomo asmenų teisinę padėtį. Pagal Lietuvos Statutų normas, sulaukusio santuokinio amžiaus, t. y. kai jau leidžiama tuoktis, ir psichiškai sveiko vyro valia sudaryti santuoką nebuvo varžoma. Tačiau jau PLS numato ekonomines sankcijas merginoms, susituokiančioms prieš tėvų valią (IV 10, 11)²⁷. Tačiau PLS IV skyriaus 15 straipsnyje valdovas įsipareigoja saugoti, kad kunigaikštienių, ponių našlių, kunigaikštyčių, panielių ir merginų prievarta be jų valios už nieko neištekintų. Atrodytų, kad 10 ir 11 straipsnių normos, draudžiančios ištekėti be tėvų ar globėjų valios, prieštarauja 15 straipsnio normai ištekėti už ko panorėjus, teigiama, kad PLS formaliai suteikė bajorėi teisę ištekėti savo valia, nors moters teisė laisvai ištekėti buvo suprantama kitaip nei vyro teisė laisvai vesti²⁸. Šį PLS 10, 11 ir 15 straipsnių normų prieštaravimą įžvelgė ir analizavo istorikė I. Valikonytė. Autorės teigimu, moters valia pripažįstama viena iš santuokos sudarymo sąlygų, tačiau tėvų ar giminių sutikimas iš esmės yra būtinas, o prieš tėvų valią ištekėjusi mergina baudžiama labai griežtai²⁹.

²⁰ LATVIS, Henrikas; VARTBERGĖ, Hermanas. *Livonijos kronikos*. Iš lotynų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Juozas Jurginis. Vilnius: Mintis, 1991, p. 90.

²¹ BRUNDAGE, James A. Christian Marriage in Thirteenth-Century Livonia. *The Crusades, Holy War and Canon law*. Ashgate Variorum, 1991, p. 314–318.

²² Leviratas – senovinis santuokinis paprotys, pagal kurį našlė privalo tekėti už mirusio vyro brolio, ypač jei nebuvo vyriškos lyties palikuonių. Naujoje santuokoje pirmasis gimęs sūnus buvo laikomas teisėtu mirusiojo sūnumi ir jo turto paveldėtoju.

²³ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. 1. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1996, p. 210–213.

²⁴ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. <...>, p. 241.

²⁵ Ten pat, p. 236.

²⁶ ANDRIULIS, Vytautas. *Lietuvos Statutų* <...>, p. 52.

²⁷ VALIKONYTĖ, Irena; LAZUTKA, Stanislovas; GUDAVIČIUS, Edvardas. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 162–163.

²⁸ Ten pat, p. 292.

²⁹ VALIKONYTĖ, Irena. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorių teisė laisvai ištekėti: realybė ar fikcija? *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Vilnius, 1997, p. 155.

Antrasis Lietuvos Statutas (toliau tekste ALS) ir Trečiasis Lietuvos Statutas (toliau tekste TLS) priverstinę merginos arba našlės santuoką jas pagrobiant traktavo kaip nusikaltimą. Santuokai sudaryti buvo svarbi ir tėvų bei globėjų valia. Tačiau jei grobtinei santuokai prieštaravo tik tėvai (globėjai), jie pagrobtajai galėjo taikyti tik turtines sankcijas³⁰. V. Andriulio teigimu, Lietuvos Statutai sudarant santuoką teikė pirmenybę moters valiai ir turtines sankcijas nustatė tik kaip pagalbinę priemonę, o to paties luomo asmenims, besituokiantiems iš meilės, turtinės sankcijos esminės įtakos neturėjo, nes jaunasis iš anksto žinojo, kad negaus kraičio, jei mergina tekėdavo prieš tėvų valią. I. Valikonytė kvestionuoja šį V. Andriulio teiginį, kad, sudarant santuoką, pirmenybė buvo teikiama moters valiai ir turtinės sankcijos buvo tik pagalbinės. Remdamasi ne tik Statutų normų, bet ir nenorminių aktų analize, autorė teigia, kad moters valią riboja šeimos narių arba giminių teisė dalyvauti priimančią sprendimą bei noras kuo ilgiau savo rankose išlaikyti merginų turtą. Tėvų valios reikšmę rodo ir TLS normos, leidžiančios skusti tėvą ar motiną, jei šie neleidžia merginai ištekėti³¹. Taigi šis klausimas – ar tikrai XVI a. LDK bajoraitės galėjo ištekėti laisva valia be tėvų ar kitų artimųjų įsikišimo, išlieka atviras ir vertas tolesnės analizės.

ALS normos yra panašios kaip ir PLS: jei mergina išteka prieš tėvų valią, ji netenka kraičio ir teisės paveldėti tiek tėvo, tiek motinos turtą (ALS V 8); jei mergina, mirus jos tėvams, išteka prieš brolių ir kitų giminaičių valią, ji netenka pasogos ir kito tėvų turto; o jei ji yra pilnametė (15 metų) ir broliai ar kiti giminaičiai jai trukdo ištekėti, ji turi kreiptis į urėdą; o broliai ir kiti giminės turi pagarboje laikyti savo seseris ir mergeles, o jei šie to nedaro, jos pačios gali savarankiškai gyventi savo valdose, kurios joms priklausytų kaip palikimas, su urėdo paskirtu globėju, kol ištekės (ALS V 9); jei kas nors prievarta ves mergelę, našlę ar sužadėtinę, ir apie tai sužinotų valdovas ar ponų taryba, ar urėdas, tai nukentėjusioji turi būti atskirta (*взята до секвестры*), o skriaudėjas – pakartas, 1/3 jo turto atitenka nukentėjusiajai kaip kompensacija. Tačiau jei mergina pati sutiko tekėti ir nusišėpė tai nuo savo tėvų, ji netenka turto kaip tai nustatyta ALS V skyriuje (ALS XI 9)³².

3. Santuokinis amžius ir lytinė branda

Santuokinį amžių kaip santuokos sudarymo sąlygą paprastai nustato valstybė arba bažnyčia. Santuokinis amžius gali būti nustatomas tiek pačios valstybės, tiek kitos valstybės teisės aktais, galiojančiais tam tikroje teritorijoje, pvz., Rusijos imperijos civiliniais įstatymais, galiojusiais Lietuvos teritorijoje XIX amžiuje. Šiuolaikinėse visuomenėse santuokinis amžius paprastai sutampa su asmens pilnameyste. Daugelyje šalių tai yra 18–21 metų riba. Bet senovėje ir viduramžiais santuokinis amžius buvo kur kas mažesnis ir tam greičiausiai turėjo įtakos apskritai trumpesnė žmogaus gyvenimo trukmė. Pvz., neolito laikotarpiu vidutinė žmogaus gyvenimo trukmė buvo 20 metų, klasikinėje Graikijoje ir senovės Romoje – 20–30 metų, dabartinis pasaulio vidurkis yra 66 metai³³. Kitas svarbus veiksnys santuokiniam amžiui nustatyti yra asmens gebėjimas atlikti lytinį aktą. Lytinė sueitis laikytina viena iš esminių sąlygų galiojančiai santuokai sudaryti. Santuokinis amžius turi nustatyti amžiaus ribą, kada asmuo jau yra pakankamai subrendęs tiek fiziškai, tiek psichiškai, kad galėtų pasirūpinti ir savo palikuonimis.

Santuokinis amžius anksčiau paprastai buvo siejamas su lytine branda ir gebėjimu atlikti motinystės funkciją. Istorijos sociologai, istorijos demografai ir šeimos istorikai skiria daugiau dėmesio šiam klausimui nagrinėti. Kadangi iki pat dvidešimtojo amžiaus pradžios nėra gausu patikimų statistinių

³⁰ ANDRIULIS, Vytautas. *Lietuvos Statutų <...>*, p. 54.

³¹ VALIKONYTĖ, Irena. Lietuvos Didžiosios <...> p. 149–153.

³² Statut Litewski drugiej redakcyi (1566). In *Archiwum Komisji Prawniczej*. T. 7. Kraków, 1900.

³³ The history of life expectancy [Interaktyvus. žiūrėta 2014-10-19]. Prieiga per internetą: <<http://www.worldlifeexpectancy.com/history-of-life-expectancy>>.

šaltinių apie lytinės brandos ribą, tyrėjai bando nustatyti šią ribą remdamiesi kitais prieinamais šaltiniais. Lytinė branda, arba kitaip pubertetas, parodo ne tik tai, kad vaikas jau tapo suaugusiu žmogumi, bet ir kad jis gali turėti lytinių santykių, mergaitėms prasideda menstruacijos, atsiranda galimybė susilaukti palikuonių. Būtent pastaroji galimybė ir lėmė griežtą socialinę kontrolę³⁴. Taigi lytinė branda suvokiama ir kaip išankstinė santuokos sąlyga. Visose krikščioniškajai tradicijai priklausančiose visuomenėse seksualinė branda yra svarbi santuokos sudarymo sąlyga abiejų lyčių asmenims. Kai kurių autorių nuomone, seksualinės brandos amžius skiriasi priklausomai nuo asmens socialinės padėties, klasės, geografinių ir fizinių sąlygų, gyvenamojo laikotarpio. Todėl aukštuomenei ir varguomenei, buržuazijai ir darbininkų luomui priklausančių vaikų lytinės brandos riba buvo skirtinga. Trūkstant statistinių duomenų nustatyti seksualinės brandos amžių ankstesniais laikotarpiais, kai kurie tyrėjai pasitelkia pirmųjų merginos mėnesinių (gr. menarchės) atsiradimą; vaikinių lytinei brandai nustatyti tokio aiškaus požymio nėra.

Nors krikščionių bažnyčia lytinę brandą laikė viena iš sąlygų galiojančiai santuokai sudaryti, būtinai pažymėti, kad tai neturėjo įtakos sužadėtuvių instituto – pasižadėjimo tuoktis ateityje (lot. *sponsalia verba de futuro*)³⁵. Susižadėti, arba tiksliau būti tėvų sužadėtais, galėdavo bet kokio amžiaus vaikai ir toks pasižadėjimas bažnyčios buvo laikomas įpareigojančiu. Tik įvykus lytinei sueičiai sužadėtuves virsdavo galiojančia santuoka. Kita vertus, negalėjimas atlikti lytinio akto buvo laikomas pakankamu pagrindu nutraukti sužadėtuves arba net ir pačią santuoką.

Nepaisant to, kad kanonų teisė, sekdama romėnų teise, XII amžiuje santuokinį amžių buvo nustatčiusi 12 pilnų metų, istorijos demografijos tyrimai rodo, kad moterys Pietų Europoje, pvz., Italijoje ar Serbijoje tuokdavosi 15–19 metų, o Šiaurės Europoje – dar vyresnės, apie dvidešimtuosius metus³⁶. Žymus istorikas P. Laslett teigė, kad kiekviena moteris, pasiekusi fizinę brandą, būdavo „pasiūloma“ vedybų rinkai³⁷.

Tyrimų apie LDK sutuoktinių amžių, deja, nėra. Metrikos knygų įrašų analizė galėtų padėti nustatyti vidutinį santuokinį amžių.

Pagal pagrindinio stačiatikių kanonų teisės šaltinio slaviškose LDK žemėse – *kormčaja kniga* normas, berniukai galėjo tuoktis 15 metų, mergaitės – 13 metų. Pagal „naująjį įstatymą“³⁸ berniukai galėjo tuoktis 14 m., o mergaitės – 12 metų. Viršutinė leistina amžiaus riba buvo 60 metų našlėms. Jei našlė, vyresnė kaip 60 metų, ištekėdavo, ji negalėdavo priimti komunijos (šv. Bazilijaus 24 kanonas).

Stačiatikių kanonų teisė draudė tuoktis vaikinams iki 15 metų, o merginoms – iki 12 metų. Lytinės brandos (puberteto) amžius nebuvo svarbus, nes lytiniai santykiai nebuvo būtini galiojančiai santuokai sudaryti. Paprastai slavų merginos tekėdavo sulaukusios apie 14 metų. Tačiau sužieduotuvės galėjo būti sudaromos anksčiau, bet ne anksčiau nei vaikui sueis 7 metai. Viena iš priežasčių tokiam amžiui buvo didesnė tikimybė, kad vaikas išgyvens iki pilnametystės, jei jau išgyveno iki 7 metų. Tai buvo svarbus rodiklis didelio vaikų mirtingumo amžiuje. Stačiatikių bažnyčia leido tuoktis tik tris kartus, todėl ir sužieduotuvės buvo vienas iš tų trijų kartų, nes jos buvo įpareigojančios taip pat kaip ir santuoka. Mažai tikėtina, kad berniuko ar mergaitės trys iš eilės sužadėtiniai numirs jai / jam dar nesulaukus tinkamo amžiaus ir ji / jis niekada negalės susituokti.

PLS ir ALS, greičiausiai dėl paprotinės teisės normų, moters pilnametystės amžių buvo nustatę 15 metų, o vaikinams – 18 metų (PLS I, 18; ALS VI, 1), o TLS, greičiausiai dėl kanonų teisės įtakos,

³⁴ LASLETT, Peter. *Family life and illicit love in earlier generations*. Essays in historical sociology. New York, London: Cambridge University Press. 1980, p. 214.

³⁵ Plačiau žr.: JUOZAPAI TIENĖ, Rusnė. Popiežiaus Aleksandro III doktrina <...>.

³⁶ LASLETT, PETER. *Family life* <...>, p. 220–225.

³⁷ *ibid.*, p. 225.

³⁸ Kas tas „naujasis įstatymas“, lieka neaišku pagal *kormčaja kniga* nuostatas.

moterų pilnametystės amžių sumažino iki 13 metų (V 9, VI 1). Santuokinis amžius buvo siejamas su pilnametyste, t. y. 18 metų (TLS, V sk, 9 art.). Viršutinė amžiaus riba santuokai sudaryti Lietuvos Statutuose nebuvo nustatyta, priešingai negu stačiatikių kanonų teisės normos, draudusios tuoktis vyrams, vyresniems nei 80 metų. Santuokų skaičius taip pat nebuvo ribojamas (stačiatikiai, atvirakščiai, galėjo tuoktis tik tris kartus, įskaitant ir sužadėtuves).

4. Kitos materialinės santuokos sudarymo sąlygos

Psichinė būseną

Tinkama psichinė asmens būseną įprastai taip pat yra viena iš esminių santuokos sudarymo sąlygų. Jau senovės visuomenėse buvo žinomi draudimai tuoktis su bepročiais.

Reikalavimas dėl psichinės būsenos atsirado dėl kanonų teisės įtakos. Lietuvos Statutai skyrė veiksnius ir neveiksnius asmenis, kurie dar buvo skirstomi į negaluojančius (nesveikus dėl fizinės ligos) ir psichiškai neveiksnius. V. Andriulis daro prielaidą, kad Lietuvos Statutai draudė psichikos liga sergantiems asmenims sudaryti santuoką, tačiau pagal paprotines normas psichikos liga, jei ji nebuvo nuolatinė, nebuvo kliūtis santuokai sudaryti³⁹. Tyrime naudojami šaltiniai mažai reglamentavo psichinę asmens būseną kaip vieną iš esminių santuokos sudarymo sąlygų.

Giminystė ir svainystė

Artimų giminaičių santuoka buvo draudžiama nuo seno ne tik dėl biologinių veiksnių, pvz., dėl didesnės apsigimimų tikimybės, bet ir dėl psichinių ar teisinių aspektų. Nepaisant to, artimų giminaičių santuokų dažnai pasitaikydavo tarp kilmingųjų, taip siekiant išsaugoti turtą šeimos rankose arba išlaikyti „mėlynąjį kraują“ gryną. Teisės teoretikai literatūroje formuluoja tris motyvus, pagrindžiančius draudimą sudaryti santuokas esant giminystės ar svainystės santykiams. Tai genetinis apsigimimų pavojus, šeimos narių saugumas ir šeimos santykių integralumas ir stabilumas bei moralės požiūris į tokius santykius⁴⁰. Inbrydingo ir incesto draudimai nustatomi paprotinėmis arba įstatymo normomis.

Pagal *kormčaja kniga* normas dvasinė giminystė buvo laikoma stipresnė už kraujo ryšius. Pvz., krikštėtvėviai negalėjo vesti savo krikšto vaikų motinų. Jei pusbroliai tuokdavosi su pusseserėmis ar kitais artimais giminaičiais, turėjo atgailauti 7 metus, 1 metus verkti, tapti novicijais vienuolyne ir 3 metus melstis atsiklaupus ant kelių (Laodikijos sinodo taisyklės)⁴¹.

Buvo draudžiamos ir artimų giminaičių santuokos. Pvz., brolis, turintis lytinių santykių su seserimi, buvo prilyginamas žmogžudžiui. Jeigu vyras, nepaisant draudimo, vedavo savo giminaitę, jis turėjo būti baudžiamas kaip palaidūnas. Jei vyras vestų savo buvusios žmonos giminaitę, jis būtų baudžiamas ir 15 metų negalėtų priimti komunijos (Laodikijos sinodo taisyklės).

Stačiatikių kanonų teisė netoleravo intymių santykių tarp artimų giminaičių, už juos buvo numatytos bausmės. Pvz., už santykius su seserimi – 20 metų atgailos, su netikra seserimi – 12 metų atgailos (šv. Bazilijaus 22–23 kanonai)⁴².

Net keli Jaroslavo statuto straipsniai skirti neteisėtų lytinių santykių tarp artimų kraujo ir dvasinių giminaičių, taip pat tokių santykių su vienuoliais, zoofilijos (*скотоложство*) draudimui. Buvo draudžiami lytiniai santykiai tėvui ir sūnui su ta pačia moterimi, pvz., sūnaus žmona, dviem broliams su vieno iš jų žmona, vyrui su savo pamote, broliams ir seserims tarpusavyje ir pan. Neatidalinuose valsčių šeimose vėlyvojo feodalizmo laikais buvo išlikęs paprotys, kai vyriausias šeimos vyras (tėvas)

³⁹ ANDRIULIS, VYTAUTAS. *Lietuvos Statutų <...>*, p. 47.

⁴⁰ KUDINAVIČIŪTĖ-MICHAILOVIENĖ, Inga. *Santuokos sudarymo <...>*, p. 151.

⁴¹ *Kormčiji knigi Vilno 242/162* (XVII a.). Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.

⁴² Ten pat.

turėdavo lytinių santykių su marčiomis (*снохачество*)⁴³. Krikščioniškas mokymas ir moralė negalėjo toleruoti tokių papročių, todėl buvo griežtai nustatyti neleistini giminystės laipsniai artimiems ryšiams.

Krikščioniškosios religijos įvedimas Livonijoje ir kitose baltų teritorijose lėmė ir krikščioniškosios santuokos teisės ir jos įgyvendinimo, praktikos diegimą. Nauja santuokos sudarymo tvarka negalėjo iš karto pakeisti nusistovėjusių papročių, naujovės turėjo būti diegiamos pamažu, priešingu atveju tai būtų galėję sukelti maištą arba naujakrikštų atsimetimą nuo krikščionybės. Greičiausiai todėl vokiečių misionieriai toleravo pagal kanonų teisę draudžiamas artimųjų giminaičių santuokas. 1201 m. Rygos vyskupas Albertas pasiuntė į Romą pasiuntinius, siekdamas gauti popiežiaus išaiškinimą dėl kai kurių krikščioniškos santuokos teisės aspektų⁴⁴. 1201 m. popiežius Inocentas III savo dekretalijoje *Deus qui ecclesiam* leido Livonijos naujakrikštams sudaryti santuokas pažeidžiant kanonišką taisyklę dėl artimų giminaičių santuokos. Popiežius Inocentas III padarė šią išimtį dėl krikščioniškosios religijos bei teisės naujumo Livonijoje, tačiau nustatė tam tikras taisykles: tokia santuoka turi būti sudaryta iki krikšto bei miręs brolis turi būti bevaikis ir iki to laiko, kai krikščionybė įsigalės šiuose kraštuose. Ši dekretalijoje *Deus qui ecclesiam* nustatyta išimtis leidžia daryti išvadą, kad baltai priešinosi naujos santuokinės teisės įvedimui, o leviratas buvo plačiai paplitęs paprotys baltų tarpe⁴⁵. Būtų verta išsamiau analizuoti levirato egzistavimą baltų gentyse (XIII a. Europoje), nes įprasta manyti, kad šis paprotys būdingas tik Azijos ar Afrikos pirmykštėms gentims.

Lietuvos Statutai draudė giminių iki ketvirto giminystės laipsnio santuokas tiek iš tėvo, tiek iš motinos pusės (TLS V 22). Kadangi šio reikalavimo kontrolė buvo pavesta bažnyčiai, sudarinėjusiai ir registravusiai santuokas, giminystės laipsnis turėjo būti nustatomas pagal kanonų teisės normas. Svainystės laipsnis buvo nustatomas pagal giminystės laipsnį. Giminystės ir svainystės laipsnio pažeidimo bylas nagrinėjo bažnyčia, o dėl to kilusius turtinius ginčus – jau pasaulietinė valdžia.

Ankstesnės santuokos nebuvimas

Nors monogamija yra viena iš vyraujančių santuokos formų, senovės civilizacijoms buvo nesvetimos ir poligamijos formos poliandrija ir poliginija. Tik laikui bėgant monogamija tapo pagrindine santuokos ir šeimos forma, užtikrinančia santuokos ir šeimos stabilumą, asmens ir šeimos turtinių interesų apsaugą. Monogamijos principo pažeidimas darė naują santuoką negaliojančią.

Slaviškose žemėse dvipatystė, leidžiama pagal pagoniškas paprotines normas, buvo draudžiama, stačiatikių bažnyčia reikalavo, kad santuoka su pirmąja žmona būtų įteisinta, t. y. pakartotinai sudaryta bažnyčioje. Bet netgi ir pagoniškų santuokų stačiatikių bažnyčia neleisdavo laisvai nutraukti, už tokias skyrybas buvo numatyta bauda vyskupo naudai. Tai rodo, kad stačiatikių bažnyčia turėjo toleruoti pagoniškas santuokas, nes žmonės ne iš karto priėmė bažnytinių santuokų privalomumą.

Kadangi katalikybė ir jos kanonų teisė neslaviškose LDK žemėse įsigalėjo tik pamažu, dar kurią laiką buvo sudaromos ir paprotinės santuokos. Valdovas palaikė bažnytinę santuoką, paprotinė santuoka buvo netoleruojama – vaikai buvo laikomi neteisėtais, tokių faktinių santuokų pasikartojimas nebuvo laikomas daugpatyste, žinomi sugulovai negalėjo būti tuokiami bažnyčioje. Vyras, susituokęs bažnyčioje antrą kartą, esant galiojančiai pirmajai santuokai, arba pagrobęs svetimą žmoną, buvo baudžiamas mirtimi (TLS V 22)⁴⁶. Žmonos neištikimybė buvo kvalifikuojama kaip neištikimybė teisėtam vyrui ir ji būdavo baudžiama tik jei to reikalavo jos vyras.

⁴³ Российское законодательство X–XX веков. Том I. Москва: Юридическая литература, 1984, p. 199.

⁴⁴ KALJUNDI, Linda; JENSEN, Carsten Selch; TAMM, Marek. *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia* (Google eBook). Ashgate Publishing, Ltd.: 2013, p. 15.

⁴⁵ BRUNDAGE, James A. *Christian Marriage* <...>, p. 314–318.

⁴⁶ *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588* / [пераклад на сучасную беларускую мову А. С. Шагун]. Мінск: Беларусь, 2010.

Etninėje Lietuvoje iki valstybės susiformavimo vyravo patriarchalinė, monogamija grindžiama šeima⁴⁷. Tačiau bendros autorių nuomonės dėl monogamijos principo paplitimo nėra. Kai kurių autorių teigimu, buvo galima laisvai išsituoti ir per savo gyvenimą turėti net kelis sutuoktinius. Yra autorių, kurie santuoką mano esant faktinį vyro ir moters gyvenimą kartu⁴⁸, vadinasi, monogamijos principas galėjo būti laisvai pažeidžiamas. Monogamiški santykiai keičiant partnerius kartais laikomi serijine monogamija.

Krikščionybės priėmimas turėjo įtakos, kad būtų taikomas kanonų teisės įtvirtintas monogamijos principas. Monogamijos principas kanonų teisėje buvo įtvirtintas santuokos sakramentu visam gyvenimui. Ištuoka iš principo negalima, nes kanonų teisė laikosi santuokos nenutraukiamumo principo. Tik išimtiniais atvejais buvo galima nutraukti santuokos ryšius (lot. *de dissolutione vinculi*).

Skirtinga sutuoktinių religija

Kormčiji knigi draudė mišrias krikščionių santuokas, jei vienas iš jų buvo stačiatikis. Šios taisyklės buvo laikomasi iki 1721 m., kai Petras I leido taikyti tam tikras išimtis.

Pagal Jaroslavo statutą⁴⁹ skirtingų tikėjimų išpažinėjams draudžiami tarpusavio lytiniai santykiai arba kartu valgyti prie bendro stalo.

Lietuvos Statutai tiesiogiai neribojo skirtingų religijų asmenų santuokų. Tačiau LDK, kaip ir likusioje Vakarų ir Rytų Europoje, priklausymas tam tikrai religijai darė didelę įtaką asmens teisei padėčiai. 1413 m. Horodlės privilegijoje⁵⁰ Lietuvos bajorams buvo nustatyta, kad stačiatikiai gali sudaryti santuokas su katalikais tik jeigu priima katalikų tikėjimą. Įstatymiškai abi religijos buvo sulygintos tik 1563 m⁵¹. TLS įtvirtino visų religijų toleranciją (TLS III 3). V. Andriulio manymu, krikščionių ir nekrikščionių santuokų negalimumas to meto visuomenėje buvo savaime suprantamas dalykas⁵². Kita vertus, kadangi bažnyčia oficialiai registravo santuokas, būtų buvę sunku sudaryti legalią santuoką su nekrikščionimi. 1616 m. Varšuvos seime buvo priimta konstitucija, draudžianti krikščionių santuokas su nekrikščionimis⁵³. Tokios normos įtvirtinimas suponuoja mintį, kad tokių santuokų pasitaikydavo. Tik 1768 m. ekstraordinarinio Varšuvos seimo nutarimu neturėjo būti trukdoma sudaryti santuokas tarp skirtingų krikščioniškų atšakų atstovų. Santuokas turėjo įregistruoti bažnyčioje, kuriai priklausė moteris⁵⁴.

Draudimas tuoktis su svetimšaliais

PLS nustatė turtinius apribojimus moterims, ištekėjusioms už svetimšalių (PLS IV 9). Tokios moterų prarasdavo savo teises į paveldėjimą, tėvoniją ar motininį turtą. Turtas buvo parduodamas, o pinigai atiduodami moterims kaip jų kraitis. V. Andriulis abejoja, ar šis apribojimas buvo realiai taikomas teisinėje praktikoje⁵⁵.

⁴⁷ MIKELĖNAS, V. *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 92.

⁴⁸ Ten pat, p. 93.

⁴⁹ Устав князя Ярослава о церковных судах. Краткая редакция. Iš *Российское законодательство X–XX веков*. Том 1. Москва: Юридическая литература, 1984.

⁵⁰ *1413 m. Horodlės aktai: (dokumentai ir tyrinėjimai)* = Akty horodelskie z 1413 roku: (dokumenty i studia) /sud.: Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak; parengė: Jūratė Kiaupienė [et al.]; Lietuvos istorijos institutas, Polska Akademia Umiejętności, 2013.

⁵¹ Archiwum Komisji Prawniczej. Kraków: Akad. Umiejętności, T. 7. 1900, p. 298–300.

⁵² ANDRIULIS, Vytautas. *Lietuvos Statutų <...>*, p. 57.

⁵³ Volumina legum. Ab anno 1609 ad annum 1640. T 3. Petersburg: J. Ohryzka, 1859, p. 309.

⁵⁴ Volumina legum. Ab anno 1764 ad annum 1768. T. 7. Petersburg: J. Ohryzka. 1860, p. 578.

⁵⁵ ANDRIULIS, Vytautas. *Lietuvos Statutų <...>*, p. 63.

Lietuvos Statutai numatė su luominėmis teisėmis susijusias teises pasekmes už santuokos sudarymo sąlygų nesilaikymą. Turtinio pobūdžio sankcijos turėjo priversti besituokiančiuosius sudaryti materialiniu požiūriu naudingas santuokas⁵⁶.

Išvados

1. Iki krikščionybės priėmimo LDK santuoka buvo sudaroma remiantis paprotinės teisės normomis. 1387 m. nuo krikščionybės priėmimo stiprėjo bažnyčios jurisdikcija santuokos teisinio reglamentavimo srityje, nors kurį laiką santuoka galėjo būti sudaroma tiek remiantis paprotine, tiek krikščioniškąja teise, nes krikščionybė ir naujoji teisė visuomenėje įsigalėjo tik laipsniškai. Tuo laikotarpiu prasidėjęs kanonų ir pasaulietinės teisės dualizmas šeimos ir santuokos reglamentavimo srityje truko net kelis šimtmečius.
2. Krikščioniškoji kanonų teisė pakeitė besituokiančiųjų laisvos valios principo supratimą, greičiausiai dėl kanonų teisės įtakos moterų santuokinis amžius buvo sumažintas iki 13 metų. Reikalavimas dėl psichinės būsenos atsirado dėl kanonų teisės įtakos. Krikščioniška moralė netoleravo paprotinės teisės laikotarpiu leidžiamų artimų giminaičių santuokų ar net jų intymių ryšių.
3. Kai kurios santuokos sąlygos buvo skirtingai interpretuojamos stačiatikių ir katalikų kanonų teisės, pvz., LDK galiojusi stačiatikių kanonų teisė, priešingai nei katalikų, reikalavo tėvų sutikimo kaip privalomos sąlygos galiojančiai santuokai sudaryti ir nepripažino slaptų santuokų. Lytinė sueitis, privaloma pagal katalikų kanonų teisę, nebuvo laikoma būtina galiojančiai santuokai sudaryti pagal stačiatikių kanonų teisę. Skyrėsi ir viršutinės santuokinio amžiaus ribos nustatymas.
4. Nors Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nebuvo vieno teisės akto, reglamentuojančio materialines santuokos sąlygas, turint omenyje tai, kad raštas lietuviškose LDK žemėse atsirado tik priėmus katalikišką krikštą, darytina išvada, kad į rašytinius Lietuvos teisės šaltinius patekusios teisės normos buvo nulemtos krikščioniškosios kanonų teisės normų. Krikščioniškoji kanonų teisė pripažįstama vienu iš Lietuvos Statutų šaltinių.

LITERATŪRA

Šaltiniai

1. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. 1. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
2. GUDAVIČIUS, E.; VALIKONYTĖ, I. *Statuta Lituaniae. Pirmasis Lietuvos Statutas*. Vilnius: Artlora, 2014.
3. *1413 m. Horodlės aktai: (dokumentai ir tyrinėjimai)* = Akty horodelskie z 1413 roku: (dokumenty i studia) / sud.: Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak; parengė: Jūratė Kiaupienė [et al.]; Lietuvos istorijos institutas, Polska Akademia Umiejętności, 2013.
4. *Kanonų teisės kodeksas* = Codex Juris Canonici. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2012.
5. *Kormčiji knigi Vilno 242/162 (XVII a.)*. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.
6. Statut Litewski drugiej redakcyi (1566). In *Archiwum Komisji Prawniczej*. T. 7. Kraków: Akad. Umiejętności, 1900.
7. VALIKONYTĖ, Irena; LAZUTKA, Stanislovas; GUDAVIČIUS, Edvardas. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001.
8. *Volumina legum*. Ab anno 1609 ad annum 1640. T 3. Petersburg: J. Ohryzka, 1859.
9. *Volumina legum*. Ab anno 1764 ad annum 1768. T. 7. Petersburg: J. Ohryzka, 1860.
10. *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588* / [пераклад на сучасную беларускую мову А. С. Шагун]. Мінск: Беларусь, 2010.
11. Устав князя Ярослава о церковных судах. Краткая редакция. Из *Российское законодательство X–XX веков*. Том 1. Москва: Юридическая литература, 1984.

⁵⁶ Ten pat, p. 40.

12. *Уставъ Святого Великаго князя Владимира о церковныхъ судахъ и о десятинахъ*. Издание Императорской Археографической Коммиссии. Петроградъ, 1915.

Specialioji literatūra

13. ANDRIULIS, Vytautas. *Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1588 m.) šeimos teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.

14. BRUNDAGE, James A. *Christian Marriage in Thirteenth-Century Livonia*. The Crusades, Holy War and Canon law. Ashgate Variorum, 1991, p. 314–318.

15. JUOZAPAITIENĖ, Rūsnė. Popiežiaus Aleksandro III doktrina dėl santuokos sudarymo viduramžių Vakarų Europoje. *Teisė*, 2010, t. 76, p. 149–160.

16. KALJUNDI, Linda; JENSEN, Carsten Selch; and TAMM, Marek. *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia* (Google eBook). Ashgate Publishing, Ltd., 2013.

17. KORANYI, Karol. O niektórych postanowieniach karnych Statutu Litewskiego z r. 1529: (studjum prawno-porównawcze). Wilno, 1933? Atsp. iš: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego*.

18. KUDINAVIČIŪTĖ-MICHAILOVIENĖ, Inga. *Santuokos sudarymo sąlygos ir jų vykdymas*. Vilnius: Justitia, 2006.

19. LASLETT, Peter. *Family life and illicit love in earlier generations*. Essays in historical sociology. New York, London: Cambridge University Press. 1980.

20. LATVIS, Henrikas; VARTBERGĖ, Hermanas. *Livonijos kronikos*. Iš lotynų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Juozas Jurginis. Vilnius: Mintis, 1991.

21. LAZUTKA, S.; GUDAVIČIUS, E. *I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu*. Vilnius, 1970.

22. MIKELĖNAS, V. *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2009.

23. Popiežiaus nesėkmė: vyskupų sinodui nepavyko susitarti dėl gėjų ir išsiskyrusių asmenų [interaktyvus. Žiūrėta 2014-10-19]. Prieiga per internetą <<http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/pasaulis/popieziaus-pranciskaus-nesekme-vyskupu-sinodui-nepavyko-susitarti-del-geju-ir-issiskyrusiu-asmenu-57-460820?cf=df>>.

24. VALIKONYTĖ, Irena. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorių teisė laisvai ištekti: realybė ar fikcija? Iš *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Vilnius, 1997.

25. *Российское законодательство X–XX веков*. Том 1. Москва: Юридическая литература, 1984.

THE MATERIAL CONDITIONS FOR ENTERING INTO MARRIAGE IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA BEFORE THE 16TH CENTURY

Rusnė Juozapaitienė

Summary

The interaction between the canon law and secular law governing the rules of one of the key social institutions, i.e. the family and marriage, is a relevant and significant subject. The impact of Christian canon law on the marriage institution in the Grand Duchy of Lithuania has not been sufficiently studied. The present article contains an analysis of the legal rules of marriage effective in the GDL and established in secular law, as well as their dynamics under the influence of the Christian canon law. The object of this research refers to the material conditions for entering into marriage in the Grand Duchy of Lithuania before the 16th century, and the impact of Christian canon law on their development.

Before introduction of Christianity, the marriage in the GDL was likely to be formed based on the customary law. Once Lithuania accepted christening in 1387, the Grand Duchy of Lithuania became a Christian country where the Orthodox and Catholic canon law applied across its entire territory. There was a period when marriage could be formed both under the customary and canon law, since the Christianity and new law gained ground in the society only gradually. For instance, the Orthodox Church demanded that marriage with the first wife should be legalised, i.e. repeatedly formed at church with the aim of banning bigamy. The Christian canon law is recognised as one of the sources for the Statutes of Lithuania which were the main legal code of the GDL in the 16th century.

The fundamental preconditions for entering into marriage in the Grand Duchy of Lithuania were a free will of future spouses, adequate marriageable age, the principle of monogamy, absence of consanguinity and affinity, the same religion of future spouses, and a mental state. The canon law altered understanding of the principle of a free will of marrying couples, and most likely as a result of the influence of canon law, the marriageable age of women was reduced to 13 years

of age. The requirement regarding one's mental state appeared under the influence of the canon law. The Christian moral principles did not tolerate intermarriage between close relatives or even their intimate relationships which used to be permitted in the period of customary law.

Some conditions for marriage were differently treated by the Orthodox and Catholic canon law, e.g. unlike the Catholic canon law, the Orthodox canon law effective in the GDL required a parental consent as a mandatory precondition to form a valid marriage, and did not recognise secret marriages. A sexual intercourse mandatory under the Catholic canon law was not considered necessary to enter into valid marriage under the Orthodox canon law. Determining of the upper and lower marriageable age limits also varied.

Īteikta 2014 m. lapkričio 30 d.

Priimta publikuoti 2015 m. sausio 28 d.